

як до свого інфантильного минулого, а як до позачасового колодязя мудрості і живого досвіду українського народу. Українська народна казка виступає як універсальний, поліфункціональний та ментально інваріантний засіб національного виховання молоді та, зокрема, гуманітарно зорієнтованого студентства.

Список використаних джерел

1. *Бойко С. М.* Становлення і розвиток національної самосвідомості українського народу: ціннісний вимір : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.12 / С. М. Бойко ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 204 с.
2. *Гусев В.* Эстетика фольклора / В. Гусев. – Ленинград : Искусство, 1967. – 367 с.
3. *Дунаєвська Л. Ф.* Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.07 / Л. Ф. Дунаєвська ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – 447 с.
4. *Прокопова О. П.* Методика вивчення української казки з опорою на розкриття її космогонічного походження : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / О. П. Прокопова ; АПН України ; Інститут педагогіки. – К., 2007. – 181 с.
5. *Сухарев А. В.* Этнофункциональная концепция образования: опыт практического использования [Электронный ресурс] / А. В. Сухарев, В. Д. Калишенко, В. А. Лаврова // Вестник славянских культур. – М. : Гос. академия славянской культуры, 2009. – Том 2. – № XII. – С. 91-98. – Режим доступа : <http://elibrary.ru/defaultx.asp>.
6. *Троїцька Т. С.* Українська філософська антропологія як теоретико-методологічна основа професійної підготовки педагога : дис. ... д-ра пед. наук : 09.00.10 / Т. С. Троїцька. – К., 2008. – 389 с.
7. *Українська фольклористика: словник-довідник* / уклад., заг. ред. М. Чернописький. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 448 с.
8. *Ятченко В. Ф.* Метафізичні виміри української дохристиянської міфології : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.04 / В. Ф. Ятченко ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 402 с.

УДК 364-43

М.І. Захаріна, асистент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ СПЕЦІАЛІСТІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано особливості морально-етичних якостей спеціалістів із соціальної роботи в Україні. Морально-етичні якості розглядаються як історично сформовані в контексті національно-специфічних особливостей українського менталітету.

Ключові слова: соціальна робота, морально-етичні якості, благодійність, милосердя, професійна етика.

В статье проанализовано особенности морально-этических качеств специалистов по социальной работе в Украине. Морально-этические качества рассматриваются как исторически сложившиеся в контексте национально-специфических особенностей украинского менталитета.

Ключевые слова: социальная работа, морально-этические качества, благотворительность, милосердие, профессиональная этика.

The peculiarities of moral and ethical qualities of specialists in social work in Ukraine are examined in the article. Moral and ethical qualities are dealt as historically created in the context of national and specific peculiarities of Ukrainian mentality.

Key words: social work, moral and ethical qualities, charity, mercy, professional ethics.

Постановка проблеми. В умовах нечіткості й невизначеності української політики соціальна робота набуває особливого значення. Її актуальність передусім полягає у

можливості надавати необхідну допомогу і підтримку широким верствам населення, а також у розвиткові наукових уявлень про причини, генезу та шляхи подолання скрутних життєвих ситуацій, які стають на заваді нормальному існуванню людей. Для того, щоб соціальна робота посіла певне місце в системі гуманітарних знань і розвивалась як професія, потрібно формувати її понятійно-категоріальний апарат.

Тому вважаємо за доцільне розглянути морально-етичні аспекти соціальної роботи в контексті їх категоризації. Цю тему за кордоном вивчали такі науковці, як: Н.П. Махова, Г.П. Медведєва, В.А. Філатов, Е. Ярська-Смирнова (Росія), С. Шардлоу (Великобританія). В Україні це І.В. Зайченко, С.В. Іщук, А.Й. Капська, Л.Т. Тюття та ін. Зазначимо, що в Україні існує Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи, який регулює професійну діяльність соціальних працівників, використання і дотримання ними етичних норм і вимог, якими мають керуватися на практиці соціальні працівники для забезпечення відповідного рівня фахової відповідальності та високої якості надання соціальних послуг різним категоріям клієнтів.

Теоретичний аналіз проблеми. Соціальна робота – це професійна діяльність соціальних працівників, що направлена на підтримку та допомогу тим людям, які знаходяться у складних життєвих ситуаціях. У цьому визначенні можна наголосити саме на словосполученні “професійна діяльність”, тобто діяльність людей, які мають відповідні професійні якості, вміння, навички. Зокрема, моральні та етичні характеристики, психологічні особливості.

Тому до фахівців із соціальної роботи висувуються особливі вимоги саме до особистісних характеристик його особи, індивідуальних рис характеру. Соціальний працівник не має права на помилку, вагання чи пасивність у прийнятті рішень. Саме це в соціальній філософії називають “важкими випадками”, а в соціальній роботі – “складним життєвим вибором”. Це реальні життєві моральні дилеми, в яких звичайна моральна свідомість суперечливо заходить у глухий кут. Багато філософів намагалися знайти якийсь метод або правило, за допомогою яких ми могли б вирішувати подібні важкі випадки – або в ході морального міркування, або навіть за допомогою певного розрахунку. Роберт П. Вольф вважає, що у такому випадку мотивацією є щире незнання, як вчинити, а не спокуса, і найчастіше потрібний “не абсолютно непохитний доказ того, у чому ми вже не сумніваємося, а зовсім нове розуміння дилеми, яку не можна розв’язати звичайними способами” [3].

Кант вже вказав нам першу причину, чому люди стурбовані тим, що називається “етикою”, а саме бажанням знайти абсолютно точний, незаперечний доказ моральних принципів, у правильності яких ми переконані. Інші дослідники моральних принципів доводять, що етичні принципи залежать від культури країни, в якій проживають люди. Наприклад, Рут Бенедикт у своїй книзі “Антропология і ненормальне” вказує: “Звичаї жодної цивілізації не може охопити весь можливий спектр людської поведінки. Будь-яке суспільство, починаючи з прояву своїх схильностей, розвиває потім свої переваги все далі і далі, все більш і більш повно інтегруючись на обрану ним основу, відкидаючи чужі йому типи поведінки. Велика частина тих способів організації індивіда, які представляються нам незаперечно аномальними, різними цивілізаціями закладалися в саму підставу їх інституціональності життя” [2].

Тому в цій статті ми окреслимо морально-етичні норми поведінки соціальних працівників, які притаманні саме українцям.

Під мораллю (моральністю) в науковій літературі розуміють систему вищих цінностей, що характеризується протилежністю добра і зла та зумовлює норми поведінки людини. Згідно з цим визначенням, мораль представлена двома складовими. Одна з них характеризує змістовний аспект моралі (мораль – це система вищих цінностей), а друга – визначає імперативний характер моральних цінностей і цим ще більше посилює їх позитивне значення.

Деякі професії ще в епоху стародавності мали свої професійні моральні кодекси. Наприклад, у Стародавній Греції при храмах існували медичні школи Асклепіад (Асклепій у стародавніх греків – бог лікування), в яких досягла високої досконалості грецька медицина. Лікарі, які закінчували школу асклепіади, брали клятву, яка була представлена у клятві Гіппократа. Вимоги медичної моралі, що пред'являлися до лікарів у Древній Греції, мало змінилися в порівнянні з “Женевською клятвою”, прийнятою Всесвітньою асоціацією лікарів. У них регламентуються професійні моральні норми ставлення лікарів до пацієнтів: дотримуватися лікарської таємниці, робити все необхідне для “блага” хворого та ін. Червоною ниткою через усі ці норми проходить постулат “не нашкодь”.

Таким чином, протягом багатьох століть та в багатьох професіях склалися певні етичні норми та вимоги до професії, які б регулювали:

- відповідальність перед клієнтами за свою діяльність;
- відповідальність перед професією та професійною групою.

Можна з упевненістю сказати, що моральні вимоги пред'являються саме до тих професій, де об'єктом є людина.

Соціальна робота в Україні почала розвиватися тільки з 90-х років ХХ ст., коли Україна стала незалежною державою та отримала змогу будувати свою систему соціального захисту населення. Тому не дивно, що багато теорій, моделей було запозичено із Заходу, у тому числі і вимоги до особистості соціального працівника. Однак Україна має свою історію, свій менталітет і тому потрібно розробляти свої етичні та моральні вимоги, згідно з особливостями нашої культури.

Допомога, підтримка, опіка, захист особистості неможливі без гуманного, добродійного, співчутливого, емпатійного ставлення до людини, її особистісних потреб і проблем, світосприймання. Гуманність, добродійність знайшли своє яскраве відображення у численних творах українських філософів, істориків, педагогів, соціологів, практичній допомозі з боку держави, суспільства, духовенства людям, які перебувають у складній життєвій ситуації.

В основі соціальної роботи лежить гуманне, добродійне ставлення до особистості. У довідковій літературі “гуманний” визначається, як: “людяний, людський, властивий людині, по-справжньому освічений, людинолюбивий, милостивий, милосердний; що визначає цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і виявлення власних здібностей, утвердження блага людини як критерію оцінювання суспільних відносин; прогресивна течія епохи Відродження, що проголосила принцип вільного розвитку особистості людини; ставлення до людей, яке просякнуте любов'ю до людини, турботою про неї, про те благо, повагою до людської гідності”.

Сучасне визначення гуманізму, гуманності вживається у більш вузькому розумінні – як ставлення до особистості, турбота про неї, про її благополуччя, повага до її гідності.

Однією з форм прояву милосердя в сучасному суспільстві є філантропія. Філантропія (з грецької – “людинолюбство”) означає – благодійність. У стародавній історії можна відшукати витoki благодійності. Громадська думка в стародавні часи оцінювала вчинки кожної людини, виходячи з того, як у неї поєднуються особистий і колективний інтерес.

Громада засуджувала поведінку, в якій нехтувались громадські інтереси. У цьому процесі поступово формувалися найпростіші норми моральності, які пізніше стали називатися “народною мудрістю”. Самі древні правила народної мудрості (народної моральності) стосувались ставлення до померлих, старших, жінки-матері, дітей. До цього періоду можна віднести, пише Г.П. Медведєва, виникнення “прообразів майбутньої благодійності”. Українська земля здавна славилась проявами допомоги нужденним, старим, дітям, жебракам. Багаті люди завжди віддавали десятину церкві, яка потім надавала допомогу нужденним.

Традиціями філософського усвідомлення гуманного ставлення до людини, в основі якого – філософія серця, проникнута творчість Г. Сковороди. Майже у всіх творах цього видатного українця тема любові і серця, якщо не домінує, то принаймні наявна.

Найавторитетніший вислів морального існування людини серед інших людей представлений у християнстві. Християнство стверджує, що істинне призначення людини в любові до Бога і людей. Тому істинним мірилом християнської моралі є співчуття, милосердя до тих, хто сам не може вирішити свої власні проблеми, оскільки “не здорові потребують лікаря, а хворі”.

Джерелом милосердя служить любов, яка не залежить від дій людини і від її заслуг. Милосердя безкорисливо, безумовно, безмежне. А українці, як віруючі люди, завжди були готові надати допомогу, як велів Христос.

Соціальна робота, як особливий вид професійної діяльності, має специфічну, тільки їй властиву сукупність ідеалів і цінностей, що склалися в процесі становлення принципів і норм поведінки фахівців.

Як вказує у своїй книзі “Етика соціальної роботи” Г.П. Медведєва: “Професійна етика соціального працівника вишукує резервів, використання всіх можливих видів ресурсів – від соціальних до особистих ресурсів як самого соціального працівника, так і його клієнта; однак допустимо це лише в соціально і професійно схвалюваних цілях, але ні в якому разі не у вузькокорпоративних або особистих корисливих інтересах.

Сьогодні для соціальної роботи все більшого значення набуває питання про необхідність визначення етичних критеріїв відповідальності кожного соціального працівника за свою професійну діяльність, що вимагає створення єдиного підходу до встановлення моральних принципів і норм, однозначного їх розуміння, вироблення єдиної системи цінностей та ідеалів”.

Одним із основних принципів соціального працівника є: “Поважати особистість клієнта і гарантувати захист його гідності та прав незалежно від походження, статі, віку та внеску в суспільний і соціальний розвиток та допомагати всім клієнтам рівною мірою” [1]. А захист клієнта, і вирішення його проблем, можливий лише в соціально стабільній державі, де діє соціальна політика, яка направлена на захист усіх людей, у тому числі і соціальних працівників. Однак поки що в нашій країні професія соціального працівника не є визнаною, і його професійна діяльність, на думку людей, зводиться лише до діяльності працівників у територіальних центрах чи інших установах. І тому при вступі у вищий навчальний заклад деякі абітурієнти навіть не знають, що

це за професія, якій вони хочуть присвятити своє життя. І немає навіть мови про те, що необхідно проводити професійний відбір при вступі на спеціальність “Соціальна робота”, де студенти повинні володіти набором морально-етичних вимог та психологічних характеристик особистості, які висуває професія соціального працівника. Адже головне запитання для майбутніх соціальних фахівців може звучати: “Чи в змозі ця людина (незалежно від рівня роботи та професійної освіти), незважаючи на наявні труднощі, нести іншим людям добро, чи готова щодня стикатися з людським нещастям і не озлобитися при цьому?” – ці моральні запитання необхідно вирішувати при виборі професії. Основою для вибору професії може служити покликання – органічне поєднання своєрідних духовно-моральних якостей особистості майбутнього фахівця і його здібностей до соціальної роботи.

Для клієнта, який вперше звертається до соціальної служби з наявною проблемою, це є свого роду випробування, оскільки означає не тільки появу або відродження надії на благополучне вирішення проблеми, але і визнання власної неспроможності. У цьому випадку від моральних якостей особистості соціального працівника залежить, чи зможе його клієнт подолати зневіру в самого себе і свої сили, чи знайде впевненість у собі, чи збереже почуття власної гідності та повагу з боку свого оточення. При цьому велике значення має рівень моральності соціального працівника, дотримання ним професійних принципів роботи.

До основних принципів роботи соціального працівника можна віднести:

1. Дотримання розумних інтересів клієнта – соціальний працівник повинен дбати про принесення блага для свого клієнта і суспільства.

2. Особиста відповідальність соціального працівника за небажані для клієнта і суспільства результати його діяльності. Представник соціальних служб повинен виступати з позицій можливого, цілеспрямованого, необхідного і бажаного результату. Не можна вимагати відповідальності соціального працівника за віддалені результати спільних дій з клієнтом та їх наслідки: зв'язок може бути перерваний, клієнт може використати результати спільної діяльності у вирішенні своїх актуальних проблем.

3. Повага права клієнта на прийняття самостійного рішення на будь-якому етапі спільних дій. Це є проявом поваги прав людини. Тому необхідно з'ясувати не тільки проблеми клієнта, але і його потреби, бачення проблеми, кінцевого результату; всі дії треба добре обґрунтовувати та аргументувати. Клієнт має право відмовитися від них у будь-який момент, якщо його погляди змінились.

4. Прийняття клієнта таким, яким він є. Це передбачає особистісний підхід, врахування індивідуальних психологічних особливостей, можливостей. Іноді тактику взаємодії можна будувати таким чином, що крім вирішення соціальної проблеми паралельно здійснюватиметься корекційний вплив на особистість.

5. Конфіденційність – основний принцип соціальної роботи та професійної етики соціального працівника. За умови необхідності співпраці з метою вирішення проблеми повідомлення будь-яких відомостей можливе тільки за згодою клієнта. Всі учасники повинні бути попереджені про необхідність дотримання конфіденційності.

6. Принцип доброзичливості є основою моральної культури соціального працівника, відображенням і проявом любові до людей. Дотримання цього принципу дозволяє здійснювати керівництво діями клієнта, тактовно і коректно вказувати на помилки і недоліки.

7. Принцип безкорисності передбачає не тільки виконання соціальним працівником посадових інструкцій, а й докладання всіх зусиль та використання всіх ресурсів для вирішення конкретної проблеми. Відносини соціального працівника та клієнта не можуть будуватися на основі будь-якої матеріальної зацікавленості.

8. Чесність та відкритість у відносинах соціального працівника та клієнта є основою для довіри та поваги у стосунках. Передбачає повну поінформованість клієнта щодо результатів спільних дій, пояснення причин невдач та планів щодо виправлення помилок і досягнення поставленої мети.

9. Повнота поінформованості клієнта про застосовувані дії сприяє активізації його особистісного потенціалу. Дотримання цього принципу передбачає повагу прав клієнта та його гідності; зменшує можливість бездіяльності або здійснення помилкових дій з боку клієнта.

10. Відсутність будь-яких забобон та упередженості щодо клієнта є обов'язковою умовою налагодження відносин співробітництва між соціальним працівником та клієнтом. Погляди, світогляд соціального працівника і клієнта можуть не збігатися, але не можуть бути причиною для того, щоб соціальний працівник вважав свого клієнта неповноцінним, принижував у правах, ображав тощо. Соціальний працівник може тактовно викласти свою точку зору, якщо цього вимагає справа або просить клієнт, але повинен поважати точку зору свого підопічного.

Принципи соціальної роботи та професійної етики соціального працівника передбачають повагу до особистості та прав клієнта, прийняття його таким, яким він є, гнучкість у підходах тощо. Все це тісно пов'язане із розумінням толерантності у соціальній роботі.

Соціальні працівники, як професійна група, оволодівають такими специфічними для них цінностями:

1. Прагнення до переваги індивіда перед суспільством.
2. Повага конфіденційності у стосунках із клієнтами.
3. Готовність відокремити особисті почуття і потреби від професійних відносин.
4. Прагнення соціальних змін, що відповідають соціально визнаним потребам.
5. Готовність передавати знання і вміння іншим.
6. Повага до індивідуальних і групових відмінностей, гідне оцінювання їх.
7. Прагнення до розвитку здатності підлеглого допомагати собі самому.
8. Готовність діяти від імені підлеглого, незважаючи на можливі фрустрації.
9. Прагнення до соціальної справедливості, до економічного, фізичного та розумового благополуччя всіх членів соціуму.
10. Прагнення до високих стандартів особистої та професійної етики.

У "Міжнародній декларації етичних принципів соціальної роботи" проголошується, що кожна людина унікальна, потребує підходу до себе з позицій моралі; має право на свободу в задоволенні своїх власних потреб, не торкаючи прав інших, і зобов'язана робити свій внесок у підвищення добробуту суспільства. Кожне суспільство, незалежно від форми правління, має прагнути до забезпечення максимальних благ для своїх членів.

Висновки. Таким чином, у нашій країні в основі етичних норм соціальної роботи лежать такі основні джерела:

- етичні нормативи зарубіжних країн;

- загальнолюдські цінності;
- етичні традиції благодійності;
- цінності сучасного українського суспільства;
- особистісні цінності та ідеали фахівців.

Отже, можна вказати на те, що не кожна людина спроможна володіти таким набором моральних вимог, які висуває професія соціального працівника. І не кожна людина зможе працювати, усвідомлюючи, яка велика відповідальність за долю інших стоїть перед нею. Тому вважаємо за потрібне наголосити на тому, щоб і політики, і науковці, і студенти в царині соціальної політики звернули більше уваги саме на піднесення статусу соціальної роботи, а отже, і статусу соціального працівника, який є відповідальним за долю людей, які перебувають у скрутній життєвій ситуації.

Список використаних джерел

1. *Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи в Україні* : затверджено Наказом Міністерства молоді та спорту 09.09.2005 №1965.
2. *Бенедикт Р.* Антропология і ненормальне : пер. з англ. / Р. Бенедикт ; під ред. М. А. Іванова. – М., 1998.
3. *Вольф Р. П.* О философии : пер. с англ. / Р. П. Вольф; под ред. В. А. Лекторского и Т. А. Алексеевой. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 415 с.